

УДК 81'255.4

ПЕРЕКЛАД ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ РОМАНТИЧНОЇ КАЗКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Лєпухова Н. І.

На основі аналізу німецьких літературних романтичних казок Е. Т. А. Гофмана та В. Гауфа та їх україномовних перекладів розглянуто основні ознаки фразеологізмів казкового тексту та способи перекладу фразеологізмів українською мовою.

Ключові слова: фразеологізм, ознаки фразеологізмів, способи перекладу, літературна казка.

На основе анализа немецких литературных романтических сказок Э. Т. А. Гофмана и В. Гауфа и их украиноязычных переводов автор рассматривает основные признаки фразеологизмов сказочного текста и способы перевода фразеологизмов на украинский язык.

Ключевые слова: фразеологизм, признаки фразеологизмов, способы перевода, литературная сказка.

The author considers the main characteristics of idioms of the fairytale texts and different ways of their translation into Ukrainian on the basis of the analysis of the German fairy-tales by W. Hauff and E. T. A. Hoffmann and their Ukrainian translations.

Key words: idiom, characteristics of idioms, ways of translation, literary fairy-tale.

Фразеологізми сприяють ментальному розкриттю народності у мові, оскільки, як зазначав Б. О. Ларін, вони завжди опосередковано відображають погляди народу, суспільний лад, ідеологію своєї епохи, подібно до того як "ранкове світло відображається у краплі роси" [2, с. 52].

Велика кількість теоретичних досліджень з фразеології висвітлена у працях таких вчених-дослідників як О. О. Потєбня, Ш. Баллі, Ф. де Соссюр; багатьох сучасних українських авторів: Л. Г. Авксент'єв, М. Ф. Алевф'єренко, Я. Т. Билиця, В. І. Гаврись, М. Т. Демський, С. Н. Денисенко, В. І. Кононенко, В. І. Лавер, О. П. Пророченко, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко та ін.; сучасних зарубіжних вчених: Ю. Ю. Аваліані, Н. М. Амосова, В. Л. Архангельський, В. В. Виноградов, В. П. Жуков, О. В. Кунін, В. М. Телія, І. І. Чернишова, Ф. Зейлер, В. Флейшер та ін. Цими вченими було проведено дослідження фразеологізму як основної одиниці фразеології, його природи, функціонування фразеологізмів у мовленні, виявлення їх різновидів, визначення методів дослідження, наведено класифікації фразеологізмів тощо.

Незважаючи на велику кількість досліджень фразеологізмів як у галузі лінгвістики, так і у галузі перекладознавства, невирішеними залишаються ряд питань, зокрема, питання перекладу фразеологізмів відносно різних типів дискурсу, чим визначається актуальність нашого дослідження. Метою статті є аналіз основних ознак фразеологізмів, представлених у текстах німецьких романтичних казок Е. Т. А. Гофмана і В. Гауфа та дослідження способів їх перекладу українською мовою на прикладі україномовних перекладів і переказів, виконаних різними перекладачами у різний час.

Німецький дослідник Гаральд Бургер визначає фразеологізми як стійкі словосполучення, які складаються із двох або більше слів, що являють собою синтаксичну і семантичну єдність і відтворюються мовцями як одиниця мови [4, с. 1]. При цьому він наголошує на тому, що для визначення словосполучення як фразеологізму потрібно виокремити певні його критерії/ознаки, а саме: ідіоматичність, лексикалізацію/відтворюваність та стабільність.

Розглянемо окрему кожну з цих ознак.

Під **ідіоматичністю** розуміють перекладомислення значення, семантичну трансформацію компонентів фразеологізму. Словосполучення є ідіомою, якщо сума

значень його окремих компонентів не відповідає значенню словосполучення [7, с. 71]. Такі словосполучення найбільш поширені серед фразеологічного складу мови й можуть існувати як у мові оригіналу, так і у мові перекладу, наприклад, *leeres Stroh dreschen* – *переливати із пустого в порожнє, товкти воду в ступі*. Проте розрізняють також часткові ідіоми, значення окремих компонентів яких не є трансформованим, і неідіоматичні конструкції (мовні штампи).

Наступним критерієм фразеологізму є його **лексикалізація** та **відтворюваність**. Відтворюваність є важливою ознакою фразеологізмів, тобто фразеологізми не продукуються як вільні синтагми у процесі мовлення, а відтворюються мовцем у своїй єдності зі словникового складу мови. Фразеологізми не створюються за синтаксичним зразком, а відтворюються як готові мовні одиниці. Для фразеологізмів є характерним використання їх як однієї лексеми, і як лексема вони мають значення, що пов'язане із певною формою. Тобто йдеться про цілісність значення, що породжує сприйняття фразеологізму мовцем як однієї лексеми [5, с. 24-25]. З цієї точки зору надзвичайно важливими є здатність перекладача впізнавати наявні фразеологізми у мовленні чи тексті та вміння адекватно передавати їх засобами мови перекладу без порушення їх лінгвокультурологічного значення.

Останнім критерієм фразеологізмів є їх **стабільність**, стійкість, що тісно пов'язана з їх відтворюваністю. Щоб вислів відтворювався, він має бути стійким. Часто стабільність називають основною ознакою фразеологізмів. У фразеологізмі неможливо замінити окремі лексеми іншими лексемами, навіть синонімами, неможливо також змінити порядок слів. Наприклад, фразеологізм *den Stuhl vor die Tür stellen* – *відмовити* не можна замінити на *den Sessel vor die Tür stellen* [6, с. 61].

Таким чином, в рамках нашого дослідження ми визначаємо фразеологізм як сталий вислів, що складається із двох і більше компонентів, об'єднаних у словосполучення чи речення, що іноді має трансформоване, переосмислене значення, характеризується ідіоматичністю, відтворюваністю, стабільністю і виражає лінгвокультуру певного етносу.

Більшість дослідників виділяють чотири основні способи перекладу фразеологізмів: метод фразеологічного еквівалента, метод фразеологічного аналогу, дослівний переклад фразеологізмів (калькування), описовий переклад фразеологізмів. Всі ці способи перекладу використовуються перекладачами німецьких романтичних казок Е. Т. А. Гофмана і В. Гауфа в україномовних перекладах. Розглянемо кожен з цих способів окремо.

Метод фразеологічного еквівалента. Оптимальним перекладацьким рішенням при перекладі фразеологізмів є пошук ідентичної фразеологічної одиниці за змістом, функцією та стилістичними характеристиками у мові перекладу, наприклад: *die Nase rümpfen* – *наморщити носа, бути незадоволеним*, *die Achseln zucken* – *знизати плечима, бути нерішучим*, *zwischen den Zeilen lesen* – *читати між рядків*, *mit j-m Arm in Arm gehen* – *йти з ким-н. рука в руці*.

При перекладі фразеологізмів завжди намагаються відшукати еквівалент фразеологічного виразу, оскільки використання таких відповідностей дозволяє найбільш точно передати іншомовний фразеологізм мовою оригіналу.

Розглядаючи питання структурно-семантичної еквівалентності фразеологізмів, О. Д. Райхштейн розрізняє такі види структурно-семантичної еквівалентності фразеологізмів:

1) фразеологізми з підвищеною структурно-семантичною еквівалентністю (фразеологізми-інтернаціоналізми, тобто фразеологізми, запозичені і мовою оригіналу, і мовою перекладу з третьої мови, найчастіше, з грецької або латинської мови, наприклад: *Achillesferse* – *Ахіллесова п'ята*, *Schwert des Damokles* – *Дамоклів меч*, *Augenastallen* – *"аєґіві стайні"*, *den Pegasus satteln/besteigen* – *осідлати Пегаса*, *babylonische Verwirrung* – *вавилонське стовпотворіння* [3, с. 55]. Як зазначає В. М. Комісаров, при запозиченні двома мовами одного і того ж фразеологізму його значення може змінитися, і внаслідок цього ці фразеологізми можуть стати "фальшивими друзями перекладача" – схожими за формою, але різними за змістом [1, с. 182].

2) фразеологізми з відносно близькою структурно-семантичною еквівалентністю (фразеологізми з просторічним компонентом): *eine Anschaffe auftun*, *jmdm. geht die Muffe, ein Kackmeier sein*.

3) фразеологізми з низькою структурно-семантичною еквівалентністю:

- фразеологізми, до складу яких входять національні власні назви та назви національних реалій: *das ist die reine Milchmädchenrechnung; frech wie Oskar; rangehen wie Blücher; da kennen Sie Buchholtzen schlecht; Hans Dampf in allen Gassen; ein getreuer Eckart; ab nach Kassel; Hinz und Kunz; bis zum Tz.*

- фразеологізми, що містять нейротизми (компоненти, що не зустрічаються поза межами фразеологізмів і не вживаються самостійно як лексеми: *mit jmdm. Schindluder treiben; Schmu machen; da/dort ist Schmalhans Küchenmeister; Zeter und Mordio schreien* [3, с. 51].

У аналізованих нами казках мають місце фразеологічні еквіваленти, і їх переклад не викликає труднощів, такими еквівалентами є двокомпонентні стійкі словосполучення типу: *nicht recht bei Troste sein* – *бути не словна розуму*, *den Hunger stillen* – *втамувати голод*, *die Last von den Schultern nehmen* – *зняти тягар з плечей*, *j-m die Haut abziehen* – *дерти шкуру з кого-н.*, *sich (D.) etw. zu Herzen nehmen* – *брати близько до серця що-н.* [9, с. 48, 52, 70, 72, 202]. При цьому в більш ранніх україномовних перекладах трапляється більша кількість мовних одиниць фразеологічного типу, з допомогою яких відтворюються вказані вище двокомпонентні стійкі сполучення, наприклад, стійке словосполучення *j-n aus der Fassung bringen* в україномовному переказі казки В. Гауфа "Карлик Ніс" передається як *збити з пантелику* [11, с. 47]. На нашу думку, такий варіант перекладу є більш вдалим, на відміну від *збентежити кого-н.*, адже несе в собі експресивну конотацію завдяки використанню ідіоми з трансформованим значенням, що вживається у мовленні тільки в такому вигляді. Так само і фразеологізм *j-m (fast) das Herz abdrücken*, значення якого у фразеологічному словнику визначено як *"засмучувати кого-н, завдавати болю, тривожити"* в україномовному перекладі звучить як *"серце мліло"* [11, с. 47]. Інший випадок використання експресивного виразу, пор.: *Auch tat man ihm unrecht, wenn man ihn geradezu faul schalt – І як би хто подумав, що він ледарь, то так само взяв би гріх на душу* [11, с. 99]. Ми вважаємо, що з допомогою таких висловів перекладачам вдалося певним чином наблизити оригінал тексту до української культури, так би мовити, "одомашнити" казку, оскільки україномовний читач має змогу сприймати звичні для нього, упізнавані ним мовні одиниці, які є частиною його лінгвокультури.

Повних фразеологічних еквівалентів, що мають місце в україномовних перекладах аналізованих казок, небагато. Наступним ефективним прийомом перекладу фразеологізмів виступає **пошук фразеологічного аналогу**, тобто такого стійкого звороту, який за значенням адекватний іншомовному фразеологізму, але повністю або частково відрізняється від нього за образною основою.

Приклади фразеологічних аналогів в україномовних перекладах казок В. Гауфа і Е. Т. А. Гофмана: *Ein Narr macht viele (Narren) – До кого пристанеш, такий і сам станеш, in tiefen Schlaf gesunken – зморив глибокий сон* (пер. Є. Поповича), *porинула в глибокий сон* (пер. Шалай, Худякова), *j-n in die Enge treiben – загнати на слизке кого-н., es j-m angetan haben – наводити на людей ману* (пер. Є. Поповича), *насилати на людей нечисту силу* (пер. Шалай, Худякова) [8, с. 179; 10, с. 103, 116].

За відсутності у мові перекладу фразеологічних еквівалентів до фразеологічних одиниць, що вживаються у мові оригіналу, ми вважаємо пошук фразеологічних аналогів найбільш оптимальним перекладацьким рішенням, оскільки при цьому зберігається стилістична функція фразеологізмів, авторська інтенція та створюється можливість віднайти міжкультурний баланс.

Іншим прийомом перекладу фразеологічних одиниць, що використовується перекладачами казок В. Гауфа та Е. Т. А. Гофмана, є **калькування**. Цей прийом застосовується тоді, коли при перекладі фразеологізму намагаються виділити його образну основу, національний колорит та реалії. Калькування фразеологічних одиниць може використовуватися тільки у тому випадку, якщо в результаті калькування створюється вислів, образність якого легко сприймається адресатами перекладу, а сам вислів не справляє враження неприродності, неналежності до мови перекладу [1, с. 184].

Вдалими прикладами використання цього прийому в україномовних перекладах аналізованих казок ми вважаємо такі: *das Maß unseres Herzeleids*

vollzumachen bis über den Rand – міру наших страждань наповнити вщерть, *Unflug treiben* – чинити усякі неподобства, *Geld wie Heu* – грошей як полови, [9, с. 195, 102, 94].

Проте інколи при калькуванні неправильно відтворюється зміст висловлювання, висловлювання звучить неприродно або втрачається його образність, і такий переклад не можна вважати вдалим, наприклад: *Schritt vor Schritt* – ступінь за ступнем, (правильно: *крок за кроком* – пер. Л.Н.)... *der mir tüchtig unter die Arme greifen könnte* – Він би добре підійшов мені під руку (*j-m unter die Arme greifen* – допомогти кому-н., підтримати кого-н. у скрутному становищі), *Ach, an meiner Wiege wurde es mir nicht gesungen, daß ...* Ах, над моєю колискою ніхто не співав мені, що ... [11, с. 52, 100, 48]. В останньому випадку більш вдалим є використання описового перекладу М. Івановим: *Ах, хто б міг подумати, що...* [9, с. 118].

З метою пояснення фразеологічного вислову, який не має ні еквівалента, ні аналогу у мові перекладу і який неможливо перекласти за допомогою калькування, використовують **описовий переклад**.

Цей прийом перекладу фразеологізмів також часто використовується в україномовних перекладах, наприклад: *in Unglück und Verderben geraten* – загрозувати нещастям та загибеллю, *zu Schand' und Spott* – собі на ганьбу і на посміх людям (пер. Є. Поповича), *na Ganb'u pered usim selom* (пер. Шалай), *Wind von etw. bekommen* – довідатися про що-н., дізнатися про що-н., *schlecht und recht* – коли добре, а коли й скрутно [9, с. 92, 97; 10, с. 371].

У перекладі речення *...Wilm Falke hätte sich entweder wirklich dem Bösen für Gold verschrieben, oder hätte doch ein Anerbieten dazu von dem Fürsten der Unterwelt bekommen* українською мовою спостерігаємо введення перекладачем фразеологічного виразу у першій частині речення і опущення сталого виразу *Fürst der Unterwelt*, що має еквівалент в українській мові – князь темряви, у другій частині речення, пор. *... Вільм Фальк або й справді продає душу дияволу, або ж принаймні дістає від нього таку пропозицію* [8, с. 175].

При порівняльному аналізі оригіналів текстів німецьких літературних казок В. Гауфа та Е. Т. А. Гофмана та їх україномовних перекладів нами було помічено, що перекладачами використовується прийом компенсації в тексті, коли одні фразеологічні одиниці у тексті оригіналу замінюються нейтральними мовними одиницями у тексті перекладу і навпаки. При цьому в текст перекладу може привноситися нова лінгвокультурологічна інформація. Так, наприклад, в україномовному перекладі казки Е. Т. А. Гофмана "Малюк Цахес на прізвисько Цинобер" при перекладі нейтрального виразу *auf ihre Weise handhaben und kurieren wollen* з'являється фразеологічна лінгвокультурема *переробити на свій копил*, тобто *зробити що-н. по-своєму, на свій лад* [12, с. 112]. Слово *копил* в українській мові позначало шевську колодку, з допомогою якої швець шив одяг і яка у кожного швеця була власна і відрізнялася від інших за розмірами, звідси цей сталий вираз із трансформованим значенням.

Інші приклади вживання фразеологізмів в україномовних перекладах аналізованих казок на фоні використання нейтральних лексичних одиниць в оригінальних текстах: *über die Kräfte arbeiten* – працювати до сьомого поту, *Endlich überwand seine Ungeduld die Furcht* – Зрештою у Петера увірвався терпець, *... sind die Menschen unredlich und schlecht.* – люди попусувалися, втратили сором, *... wussten sie sich vor Freude nicht zu passen* – захмеліли з радощів, *als wenn ein jäher Blitz mich klaffertief hineinschlug in den Boden* – мов громом прибило мене, [8, с. 178; 9, с. 102, 116, 123; 10, с. 372].

На наш погляд, таке розумне використання стійких фразеологічних виразів в україномовних перекладах казок на місці нейтральних лексичних одиниць тексту оригіналу сприяє кращому сприйняттю і розумінню змісту на основі упізнаваності рідних фразеологічних лінгвокультурем, збагачує текст експресивними засобами, надає йому образності.

Отже, основними прийомами при перекладі фразеологізмів німецьких літературних казок В. Гауфа та Е. Т. А. Гофмана є добір фразеологічного еквівалента, пошук фразеологічного аналогу, дослівний переклад (калькування) та описовий переклад фразеологізмів.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у порівняльному дослідженні використання і перекладу фразеологізмів на матеріалі народної і авторської казки.

Література

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЕТС, 2002. – 424 с.
2. Ларін Б.О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Праці X Республіканської діалектологічної наради. – Київ, 1961. – С. 52-64.
3. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М.: "Высшая школа", 1980. – 143 с.
4. Handbuch der Phraseologie. / Burger, Harald, Buhofer, Annelies, Sialm, Ambros – Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1982. – 433 S.
5. Hessky, Regina. Phraseologie: Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch-ungarisch. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1987. – 128 S.
6. Higi-Wydler, Melanie. Zur Übersetzung von Idiomen: eine Beschreibung und Klassifizierung deutscher Idiome und ihrer französischen Übersetzungen. – Bern/New York/Paris: Verlag Peter Lang, 1989. – 335 S.
7. Kügler, Hans: Literatur und Kommunikation. Ein Beitrag zur didaktischen Theorie und methodischen Praxis / Hans Kügler. – Stuttgart: Klett, 1971. – 365 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

8. Гауф В. Казки / В. Гауф. – Л.: Універсум, 2002. – 192 с.
9. Гауф В. Казки / В. Гауф. [з нім. пер. М.О. Іванов]. – К.: Школа, 2006. – 224 с.
10. Гауф В. Казки Гауфа і Гофмана / В. Гауф, Е.Т.А. Гофман; [пер. укр. мовою С.Г. Шалай, Ю.Б. Худяков]. – Ростов-на-Дону: Орфей: Проф-Прес, 2001. – 512 с.
11. Гауфф В. Казки Вільгельма Гауффа / В. Гауф; переказ з нім. мови М.Харченко (та ін.), ред. І. Труба. – Катеринослав; Відень: Катеринославське видавниче товариство "Стежка додому", 1919. – 160 с.
12. Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес / Е. Т. А. Гофман; [пер. з нім. С. Сакидона і Є. Поповича]. – Харків: Фоліо, 2012. – 655 с.